

Prof. Dr. Hasan Onat (1957-2020) Hocamızın Ardından...

MEHMET KALAYCI

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
mkalayci@divinity.ankara.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-9016-3123>

26 Eylül 2020 Cumartesi günü akşam vakitlerinde aramızdan ayrılan kıymetli Hocam Prof. Dr. Hasan Onat'ın ardından "ardından" kelimesini kullanarak bir şeyler yazmak çok ama çok üzücü. Ölüm, hepimiz için mukadder; nerede, ne zaman ve nasıl bizi bulacağını öngörebilmek mümkün değil, amenna! Ama hocamızın vefatı gerçekten ani oldu; geride bıraktığımız zaman diliminde de zihin ve gönül dünyamızda büyük bir boşluk oluşturdu. Vefatının bizlere bu kadar zor gelmesinin en büyük nedeni, yıllar boyunca hep şahit olduğumuz yaşama istenciydi. Yakından tanıyanların çok iyi bileceği ve "iyi olmamak için bahane aramıyorum" şeklinde sıklıkla söze döktüğü bu istenci, yıllar boyunca içinde taşıdı. Bu, bir hayatta kalma isteğinden çok fazlasıydı; daha çok, hayatı başta kendisi olmak üzere yetiştirdiği çok sayıda öğrenci, hitap ettiği/edebildiği insanlar aracılığıyla da anlamlandırabilmeye odaklanan varoluşsal bir kaygıydı.

Hocamız, genelde insanlık özelde ise İslam dünyası için derin kaygıları olan bir kimseydi. Son iki asırdır Müslüman coğrafyalarda olup biten hadiseler, bunların sebepleri ve bunlarla hangi yollarla baş edilebileceği üzerine farklı zaviyelerden çok fazla yazı yazdı ve konuşma gerçekleştirdi. Sorunlara sadece dikkat çekme kolaylığıyla yetinmedi, aksine bunların nasıl üstesinden gelinebileceğine dair çok katmanlı ve perspektifli öneriler ortaya koydu. Onun bu noktada en fazla önemseddiği hususların başında, bir Müslümanın aynı zamanda onurlu bir birey olması gerektiği düşüncesi gelmekteydi. Ona göre içinde bulunduğumuz zaman diliminde Müslümanlar, dinin şekilsel boyutuna o kadar odaklanmış durumdaydı ki bu uğurda dinin bir Müslümana kazandırmaya çalıştığı ahlaki ilkeleri kolayca gözardı edebilmekteydiler.

Benlik ile bencillik arasındaki farkın ayırt edilememesi, Müslümanları kendi gerçekliklerini askıya almaktan çekinmeyen yaşayan ölümlere dönüştürmüştü. Halbuki onurlu bir birey, her şeyden önce Allah'a inanan, O'nun kendisine bahsetmiş olduğu akıl ve vicdan gibi yetilere güvenen/güvenmek durumunda olan bir kimseydi. O, bu yetileri kullanarak başta kendisi olmak üzere, kendisini çevreleyen gerçekliği güzelleştirmek ve anlamlı hale getirmekle yükümlüydü. Müslümanın kendisi dahil olmak üzere içinde bulunduğu tabiat, Yüce Allah'tan ona bir emanetti; bu emanete sahip çıkabilmenin yolu ise Müslümanın kendisine güvenmesinden ve bir özne olmasından geçmekteydi. Özne olamayanlar, dün olduğu gibi yarın da tarihin çöplüğüne atılmaktan kurtulamayacaklardı. Müslüman, tarihin dolgu malzemesi olamazdı; bunun için de her şeyden önce kendi gerçekliğinin farkında olmak zorundaydı. Karşısındaki kim olursa olsun varlığı ile kendi dışındaki dünyaya güven aşlamak durumundaydı. Müslüman, yüksek güven kültürünün hem tesis edilmesinde hem de muhafaza edilmesinde en önemli aracı konumundaydı. Hocamız başta *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci* isimli kitabı olmak üzere, çok sayıda makalesinde ve konferansında bu temanın üzerinde durup hitap ettiği doğrudan veya dolaylı pek çok insanın zihin dünyasına bilinç tohumları ek-meye çalıştı.

Yüce Allah tarafından akıl ve vicdan gibi iki önemli yetiyle mücehhez kılınan insana yönelik güveni tamdı hocamızın. Onun düşünce dünyasında bu iki yetiden ilki, bilime ve bilimsel bilgiye, ikincisi ise objektiflik ve adalete yönelik bir vurgu olarak karşılık bulmuştu. En büyük çabası, ilahiyat alanının diğer bütün alanlar gibi bir bilim alanı olduğu/olması gerektiği yönündeki ısrarıydı. Ne kadar inanırsa inansınlar ve yaşarsa yaşasınlar, din çoğu kez Müslümanlar için bir bilgi alanının ötesine geçmemekteydi. Dinin sadece bir bilgi alanı olmaktan çıkarılması, aynı zamanda bir bilim alanı haline getirilmesi elzemdi. Onun sıklıkla vurguladığı bir örnekle ifade etmek gerekirse, tıp alanı bir ilahiyatçı için sadece bilgi alanı, bir tıpçı için ise bilim alanıydı; aynı şekilde ilahiyat alanı bir tıpçı için bilgi alanı iken, bir ilahiyatçı için bilim alanıydı. Hocamıza göre din ve bilim kavramları arasında oluşan mesafe, tarihten izler taşımakla birlikte aslında birkaç yüzyıl boyunca kendisini gösteren gelişmelerle doğrudan ilişkiliydi, bu yüzden özsel bir mesafeden ziyade arıziydi. Doğa bilimci paradigmanın son üç yüz yılda kazandığı ve teknolojik gelişmeler üzerinden de tahkim ettiği baskın rol, temelde insanın tabiatın bir parçası kılınması ve tabiatın bir parçası olduğu/olabildiği kadarıyla da bilimin bir parçası kılınması düşüncesi üzerine kuruluydu. İnsani gerçekliğin

dışa yani tabiata dönük kısmıyla ilgilenen bu yaklaşım biçimi, insanın iç dünyasına karşılık gelen boyuta yüz çevirmişti. Tarih, edebiyat, din gibi alanlar ya bilim alanı dışında tutulmak istenmiş ya da olgucu bir çerçevede yeniden içeriklendirilmişti; dahası din ve bilim birbirleriyle esaslı sorunları olan alanlar olarak konumlandırılmıştı. Bu yaklaşım biçimine yönelik yükselen itirazlar, geride bıraktığımız yüzyıl boyunca derece derece artmış, nihayetinde insani gerçekliğin iç boyutunun da önemsenmesi gerektiğini, bu boyutun doğa bilimlerinin ilgi alanından farklı bir alan olduğunu, bu yüzden de doğa bilimlerinin yöntemleriyle hareket edilemeyeceğini savunan bir bilim paradigması gündeme gelmişti. Sosyal bilimler, beşeri bilimler, manevi bilimler, insan bilimleri, kültür bilimleri gibi kavramlar altında tesis edilmek istenen yaklaşım, aslında temelde bu itirazların sonucu olarak gelişmişti. Hocamız, ilahiyat alanlarının bilimselliğinin sosyal bilimler zemininde düşünülmesi ve bu zeminin yöntemsel ekipmanlarından beslenmesi gerektiğine ısrarla vurgu yaptı. Bunu ise en tepede genel/kök bilim paradigması, onun altında sosyal bilim paradigması, onun altında ilahiyat alanının kendine özgü yöntemsel kabulleri, onun altında mensubu bulunan anabilim dalının kabulleri ve en altta da gerçekleştirilen çalışmanın veya çalışmacının kabulleri şeklinde olmak üzere bir piramit olgusu üzerinden izah etmeye çalıştı. Bu piramide yönelik bir farkındalıktan hareketle oluşturulmuş bir bilgi, din alanında bile olsa nihayetinde bilimsel bir bilgiydi. Din alanında belki en gerekli ve en fazla ihtiyaç duyulan husus ise bu minvalde üretilmiş olan bilimsel bilgilerdi. Din alanının, menkıbevi ve mitolojik bir yaklaşım tarzından kurtarılabilmesi ve gerçek bir anlama faaliyetinin mümkün kılınabilmesi bu türden bilgiler sayesinde mümkündü. Din alanında bilimsel bilgiden söz etmek, dinin bilimin hegemonyası altına girmesi anlamına gelmemekteydi; aksine din alanında bilimsel bilgi; temellendirilmiş, isteyen herkesin kaynaklara inmek suretiyle doğruluğunu sınavabileceği, bu nedenle de güvenilir bir nitelik taşıyan bilgiydi. *Emevîler Devri Şif Hareketleri ve Günümüz Şifliği* isimli çalışması başta olmak üzere diğer pek çok çalışmada öne çıkardığı ve danışmanlığını yaptığı çalışmalar bünyesinde görünür kıldığı “kaynak kritiği”, “kavramların güvenilirliği”, “şahıslar üzerinde derinleşmek” ve “fikir-hadise irtibatı” gibi hususlar, aslında hocamızın din alanında bilimsel bilgi imkanına yönelik yöntemsel enstrümanların tespiti çabasıydı. Ancak bu çaba yalnızca bu hususlarla sınırlı değildi; şahsım dahil olmak üzere yanında öğrencilik yapan pek çok kişinin sosyal psikoloji, tarihsel sosyoloji ve tarih felsefesi alanlarında birçok kitapla tanışmasında kendisinin doğrudan etkisi, tavsiyesi ve yönlendirmesi söz konusuydu.

Hocamızın üzerinde en fazla durduğu ve bizlerde diğer bütün yöntemsel vurgularından belki daha çok kalıcı etki bırakan husus, “süreç bilinci” idi. Geçmiş ve tarih arasındaki farkın hakkıyla fark edilmesi gerektiğine inanır, bunun fark edilmemesinin doğuracağı sıkıntılara tarihten ve günümüzden örnekler sıralardı. Geçmiş geçmişti ve bir daha bütün veçheleriyle ve gerçekliğiyle yaşanması, idrak edilmesi ve ifade edilmesi mümkün değildi. Tarih, ihata edilemeyecek bir büyüklükte ve çeşitlilikte bir geçmişten günümüze intikal edebilmiş sınırlı sayıdaki belge ya da bulgu üzerinden gerçekleştirilen bir anlama faaliyetiydi. Müslümanların belki de en fazla sıkıntı yaşadıkları hususların başında, sağlam bir tarih telakkisine sahip olmamaları gelmekteydi. Öyle ki bu eksiklik, süreçlerin doğru işletilememesinin, gerçek ile mit arasında sıkışmış bir zihin yapısının sahayı tümünden işgal etmesinin belki de en önemli nedeni konumundaydı. Gelenek algımız da bundan büyük ölçüde nasiplenmiş durumdaydı. Süreçlerin doğru işletilememesi, farklı mezhebî geleneklerin tarihi geriye doğru işletmek suretiyle ve sadece kendi kabulleri üzerinden, alternatif birer tarih inşasında bulunmalarına yol açmıştı. Böylesi bir düzlem, ortak bir geçmişten hiç de ortak ve benzer olmayan tarih telakkilerinin sürgün vermesine sebebiyet vermişti. Tek ve tekil bir olaya yüklenen anlam, geleneklere göre farklılık arz etmekteydi. Bunun oluşturduğu sis perdesi, farklı geleneklere mensup Müslümanları kendi muhayyel kale duvarlarının ardında yalıtılmış bir şekilde var olmaya ve gün geçtikçe de birbirlerinden uzaklaşmaya götürmüştü. Hocamız yanlış tarih telakkilerinin, geçmişteki yanlış gerçeklik arayışları olduğunun gayet farkındaydı. Bu nedenle öncelikle yapılması gerekeni, süreçlerin doğru işletilmesi ve bu istikamette de erken dönemden başlamak suretiyle mezhebî geleneklerin gelişim seyrinin tespit edilmesi olarak gördü. Hâricilik, Murci’e, Mu‘tezile, İmâmîlik, Zeydîlik, İsmâ‘îlîlik, Mâturîdîlik, Eş‘arîlik gibi çok sayıda geleneğin mezhepleşme süreçlerini danışmanı olduğu öğrencilere tez konusu olarak önerdi ve çalıştırdı. Bu, aynı zamanda olguların algısal lekelenmişliklerden önceki saf gerçekliğini tespitiye yönelik, belki biraz zor ama kesinlikle anlamlı bir çabaydı. Böylelikle bir bütün olarak erken dönem İslam düşünce geleneğinin ortak gelişim seyri ortaya konulabilecekti. Onun danışmanlığında sonuçlandırılmış otuz bir yüksek lisans tezinin yirmi dördü, yirmi bir doktora tezinin on sekizi erken dönem odaklıydı. Bu sayede erken döneme dair genel ve çok boyutlu bir resim ortaya çıkmış oldu. İslam Mezhepleri Tarihi alanında oluşan bu resim, aynı zamanda hocamızı da bu alanın merkezine çekti. Gösterdiği ufuk elde edilebilen satıhla daha da genişledi; bu durum İslam Mezhepleri Tarihi alanının, referansını onun metodik mülâhazalarından alan temeller üzerine

oturmasını beraberinde getirdi. Lakin erken dönemden başlamak suretiyle geçmişin doğru anlaşılması anlamındaki bu tarihsel faaliyet, bir zaman sonra tarihin erken dönemdeki bir geçmişe sıkışıp kalmasına neden oldu. Erken dönemle birlikte başlayacak bir anlama faaliyeti, aslında dalga dalga sonraki sürece yayılacak, böylelikle de tarihsel bilgideki süreklilik sağlanmış olacaktı. Bu ne yazık ki gerçekleşemedi. Gerçekleşememesi, belki erken geçmişe dair gerçekleştirilen arkeoloji faaliyetinin sunduğu net fotoğrafın cazibesinden belki de sonraki gerçekliğe karşı sadece İslam Mezhepleri Tarihi alanının değil, tüm bir ilahiyat alanının yaşadığı yabancılıktan kaynaklanmaktaydı. İslam düşüncesinin klasik sonrası süreci, ilahiyat alanının kadrajının epeyce dışındaydı ve bu alan gönül rahatlığıyla meslekten tarihçilere terk edilmiş durumdaydı. Muhayyiledeki uzamsal mesafe ve derin boşluklar, erken dönem algısını daha da tahkim etti. Belki de bunun için hocamız, sürekli olarak, bir İslam Mezhepleri Tarihi doktora çalışmasının klasik dönem üzerinden içeriklenmesi gerektiğine vurgu yaptı. Başarılabilen çalışmalar üzerinden erken döneme dair ne kadar anlamlı bir değerlendirme zemini oluşturduğunu görse de sonraki süreçlerin aynı bilinç ve hassasiyet üzerinden çalışılmamış olmasının eksikliğini farkındaydı. Eskiden karşı olduğu çağdaş dönem çalışma hususunda bile, son zamanlarındaki kanaatlerinin epeyce yumuşadığını ben dahil pek çok arkadaşımız biliyoruz. Onun süreçlerin doğru işletilmesi bağlamında bize kazandırmaya çalıştığı bilincin halen en büyük sermayem[iz] olduğunu özellikle vurgulamak isterim.

Hocamız, din alanında doğru bir anlayışın, yine doğru bilgi ile gerçekleştirilebileceğine inanırdı. İslam ile Müslümanlar arasındaki farka vurgu yapar, bu ikisinin aynileştirilmemesi gerektiğine, aynileştirildiği durumlarda da tarih boyunca ne türden açmazlara ve yanlış ilişkilendirmelere sebebiyet verildiğine dikkat çekerd. İslam, Yüce Allah tarafından Hz. Peygamber'e gönderilmiş olan vahiy ve bu vahyin onun örneğinde toplumla buluşmasıydı; dinin ilahî olan boyutu daha çok burada aranmalıydı. Sonraki süreç ise daha çok Müslümanların ön planda olduğu ve karşılaşılan yeni problemler veya durumlar karşısında ilahî olanın merkeze alınması üzerine kurulu bir anlama faaliyeti; bu yüzden de beşerî bir mahiyet arz etmekteydi. Bu yaklaşım, hocamızın din-mezhep ilişkisi bağlamındaki düşüncelerinin de zeminini oluşturmaktaydı. Buna göre mezhepler, dinin anlaşılma biçimleriydi ve dinle özdeşleştirilmeleri doğru değildi. Mezhepler, özü İslam olan ve devinimini sürekli olarak muhafaza eden bir mağmayı sarmalayan katmanlardı. Bu katmanların temelinde ise insani gerçekliğin bütün veçhelerinden izler yer al-

maktaydı. Din tekti, ama mezhepler çoktu; dinin belirli bir mezheple özdeşleştirilmesi aslında söz konusu mezhep üzerinden dinin inşa edilmesi anlamına gelmekteydi. Çok sayıda mezhebin oluşu, eleştirilebilecek bir olgu değildi, aksine dinin anlaşılması ve yorumlanması sürecinde Müslümanlar tarafından ortaya konulmuş kümülatif zenginliklerdi. Her mezhebin kendisini en doğru mezhep olarak görmesi de yadırganacak bir durum değildi. Bununla birlikte bir mezhebin kendisini dinle özdeşleştirmek suretiyle tek doğru olduğunu ileri sürmesi, dine belirli bir zaviyeden ipotek koyma refleksiydi. Her bir mezhebin aynı minvalde hareket ettiği durumlarda ortaya çıkan netice ise çok yönlü bir çatışma kültürü ve bunun ürettiği derin krizdi. Hocamıza göre, tarih boyunca da günümüzde de dine en yıkıcı etki bu zaviyeden gelmekteydi. Düşünce tarihimizde taassup kavramıyla nitelenen bu durum, ona göre insanın vicdan ve adalet duygusunu askıya alması demekti. Böyle bir durumun ürettiği sonuç ise hoşgörüsüzlük ve tahammülsüzlük hissiydi. Bir kimse hoşuna gitmese bile, başkasının fikrine, düşüncesine ve yaşam tarzına karşı saygılı olmak durumundaydı. Nitekim kendisi de hayatı boyunca bu doğrultuda hareket etti. O, bütün mezhebi farklılıklara rağmen yine de Müslümanları bir arada görmeyi mümkün kılan esaslara odaklandı. Vefatından kısa bir süre öncesinde kaleme aldığı ve kitap üst başlığını birlikte tartıştığımız “İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği” başlıklı eserinde, bu esasları “tevhid, nübüvvet ve ahiret” şeklinde öne çıkardı.

Hocamız her bir mezhebin kendi gerçekliğini din olarak konumlandırmasının, İslam’a vereceği zararın sürekli altını çizdi; doğru bildiği hususları dile getirmede çekingen davranmadı, hatta zaman zaman Türkiye’deki bazı grup veya cemaatlerin tehditlerine maruz kaldı. Keskinliğini haklılığından ve doğruluğundan alan bazı söylemleri, DAEŞ, HİZBULLAH ve FETÖ gibi örgütler tarafından hedef tahtasına oturtulmasına, zaman zaman ölüm tehditleri almasına neden oldu. FETÖ’nün en rahat hareket ettiği ve sahip olduğu güç imkanlarıyla gizli veya açık herkese ayar vermeye çalıştığı bir ortamda, bu ve benzeri oluşumları üreten zihniyeti sorgulayan en güçlü seslerden biri oldu. Zamanında FETÖ’nün yurtlarında kalan bir lisans öğrencisinin buradan ayrıldıktan sonra yaptığı bir itirafta dile getirdiği üzere, İlahiyat Fakültesindeki hocalar “dersine girilebilir olanlar ve girilmemesi gerekenler” şeklinde ikiye ayrılmıştı. Girilmemesi gerekenler de “devam mecburiyeti olanlar veya olmayanlar” şeklinde yine ikili bir sınıflamaya tabi tutulmuştu. Girilmemesi gereken ancak devam zorunluluğu nedeniyle mecburen katılınması gereken derslerde, öğrencilerin yanlarında kulaklık bulundurmaları ve hiçbir şekilde

dersin hocasına kulak vermemeleri tembihlenmişti. Çünkü bu derslerin hocaları, “çok haklı gibi görünen ve insan zihninin kolayca ikna olabileceği bir üsluba” sahiptiler. Bunun önüne geçmek için de “hiçbir surette onları dinlememeleri, yanlarında getirdikleri kulaklıkla yüksek sesli bir şekilde başka şeyler dinlemeleri” elzemdi. Söz konusu öğrencinin dile getirdiğine göre hocamız, bu kapsamdaki hocalardan, onun dersleri de bu kapsamdaki derslerdendi. Bu türden kuşatılmışlık ve yalıtılmışlıkla derse gelen öğrenciler, onun lisans derslerinde bile sıklıkla vurguladığı “aklınızı ve vicdanınızı bedelli veya bedelsiz olarak başkalarına kiraya vermeyin” şeklindeki tavsiyesine maalesef kulak verememişti.

Hocamız, güçlü bir gözlem ve analiz yeteneğine sahipti. Bunu hem bize dair tespitlerinde hem de ortaya koyduğu stratejik tahlillerde gözlemledik. Geleceğe bütüncül bakabilmenin, geçmişe ve şimdیه dair sahip olunacak çok yönlü birikimden geçtiğini gayet iyi bilirdi. Bu yüzden de oldukça geniş bir konu ve kitap yelpazesinde sürekli ama sürekli okumayı alışkanlık haline getirmişti. Okuma alışkanlığı, aynı zamanda bir kitap alışkanlığı idi; belirli aralıklarla hep Kızılay’daki kitapçılara uğrar ve yeni yayımlanmış kitapları incelediler. Bizler pek çok kitapla, ilkin hep onun masasında karşılaşmışızdır. Kitle psikolojisi, küreselleşme, uluslararası ilişkiler ve buna yön veren kültürel kodlar, yapay zeka, dijital dönüşüm, büyük veri, kimliklerin uydulaştırılması gibi her ilahiyatçıdan beklenmeyecek ölçüde geniş bir ilgi alanına sahipti. Bunlara yönelik ilgisi, bir tüketici olmaktan daha fazlasıydı; tarihte Endülüs benzeri bir medeniyetin yine Müslümanlar eliyle ortaya çıkabileceğine inanır, bunun gerçekleşebilmesinin ise Müslümanların içinde buldukları zaman ve gelecekle barışmalarından geçtiğini düşünürdü. Endülüs, Müslümanları değil, Müslümanlar Endülüs’ü var etmişlerdi. Yeni Endülüsler arzu ediliyorsa bunun yolu Müslüman gerçekliğin yaşamın tüm alanlarında görünür kılınmasından geçmekteydi. Sanat, felsefe, edebiyat, ahlak, mimari gibi alanlar, Müslümanların yabancılaştığı ve yeniden fethedilmeyi bekleyen varlık zeminleriydi. Böylesi bir fetih, her şeyden önce mücadele edilen gerçekliğe karşı iyi bir hazırlığı ve kendisini gerçekleştirebilmiş sağlam Müslüman bireyleri gerekli kılmaktaydı. Bu ise günü, dününden ve günden ibaret görerek gerçekleştirilemezdi. Bir yılı veya on yılı değil, aksine bir asrı veya asırları içine alacak makro planlara ihtiyaç vardı. Gelecek, onu yaşayanların değil, yaşanmadan önce onu görebilenlerin elinde olmaya/kalmaya devam edecekti.

Yakından tanıyanların gayet iyi bileceği üzere, hocamız insani ilişkilerde ölçülü davranmaya önem veren, ne olursa olsun nezaketi ve tebessümü asla

askıya almayan bir kimseydi. Onunla ilk defa tanışan bir kimseyi ürkütebilecek ölçüde vakur bir duruşa sahipti, ilk tanışma faslı geçip de dünyasına ortak olmaya veya onu dünyanıza ortak kılmaya başladığınızda ürkme hissi, yerini derin bir saygıya bırakırdı. Karşısındakinin hamlığına ve cehaletine bile olgunlukla mukabelede bulunmaya özen gösterirdi. En kızdığı durumlarda bile kendisinden duyulabilecek ifadeler “ulen baba”dan öteye gitmezdi. Duyguların gelip geçici olduğunu bilir, bu yüzden insani ilişkilerini duygusal tepkiler üzerinden şekillendirmezdi. Hep mantık dairesi içerisinde hareket etmeye özen gösterirdi. Bundan dolayı kolay kolay kin tutmaz, kin tuttuğunu ise asla unutmazdı. Yaşanan tek bir olaydan büyük genellemelere ulaşmaz ya da tek bir olaydan hareketle bütün bir geçmişi yeniden anlamlandırmaya kalkışmazdı. Ölçer, tartar ve yargısını öylece ortaya koyardı. Haksızlığa tahammül edemez, adalet duygusundan asla ödün vermezdi. Adaleti ne sadece sevdiklerine tahsis eder ne de sevmediklerinden mahrum ederdi. Yanlılığı sabit fikirlerde gereksiz yere ısrar etmez, makul ve temellendirilmiş bir görüşe kulak vermekten hatta belki onu benimsemekten çekinmezdi. Katılmadığı bir görüş bağlamında ondan duyabileceğiniz ilk tepki, “sanmıyorum” şeklinde olurdu. Ama söylediğiniz makul ve iyi temellendirilmişse, bir müddet sonra tavrı “olabilir”e, daha sonra da “ben de aynı fikirdeyim”e dönüşürdü. Bundan hiç rahatsızlık duymazdı; geçen zaman zarfında anlardınız ki söylediklerinizi enikonu tahlil etmiş, kendi zihin gerçekliği ile bütünleştirmiş, defalarca tartışmış ve nihayetinde bir karara ulaşmıştı. Kimden geldiğinden çok, fikrin kendisiyle ilgilenirdi; taşıyıcısına yönelik hissettikleri üzerinden bir fikri redde veya kabule yeltenmezdi.

Hocamız biz öğrencilerine harcadıkça büyüyen bir insani ilişki kredisi sunardı. Bu durum bizlere dair kanaatlerinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynardı. O, bir tez ortaya koyduğumuzda olabileceğimize değil, olduğumuzda bir tez ortaya koyabileceğimize inananlardandı. Sunduğu krediyi kullanmamızı bekler, bu sayede analitik düşünebilme ve kendimizi ifade edebilme becerimizi görmek isterdi. Ne zaman ki tezin bütün ağırlığını hücrelerimizde hissetmiş, gözlerimizi de içimizde büyüyen heyecana ayna kılmışsak, ne zaman ki elde edebildiklerimizle kendi zihin kabımızdan taşmaya başlamışsak işte o zaman olmaya başladığımızı kanaat getirirdi. Bundan sonraki süreç, savunmaya giden sürecin kapılarının aralandığı bir zaman olurdu bizler için. Doktorasını bitirmiş bir öğrenciyi artık “hoca” olarak değerlendirir, hitaplarına da hep bu kelimeyi eşlik ettirirdi. Başarılı bulunmuş doktora savunmaları sonrasında öğrencilere mutlaka cübbe giydirir, duyduğu saygıyı da bu esnada ceketinin düğmesini ilikleyerek doğrudan gösterirdi.

Hocamızın öğrencilerine yönelik sabrı ve ihtimamı, lisanstan doktora sonrasına kadar uzunca bir sürece şamildi. Bir ilahiyat öğrencisinin kendi gerçekliğinin farkına vardığı zaman dilimi genellikle son sınıf olurdu, ama bu zaman dilimine gelmiş bir öğrenci için geride bıraktığı yıllar boşa geçmiş yıllardı. O, bunun farkındaydı ve bu yüzden henüz daha sona gelmeden, inandığı ve akademisyen olmaya istekli öğrencilere karşılıksız rehberlik hizmetinde bulunurdu. Onları, bir akademisyen olmaya ve bunun zorluklarına psikolojik olarak hazırlardı. Kitaplar okutur, bunları kendi odasında vakit ayırmak suretiyle öğrencilerle müzakere ederdi. Seminer ödevleri ve bitirme tezleri verdiği öğrencilerden beklentisi yüksekti. Hatta bazen onları İslam Mezhepleri Tarihi alanıyla ilgili kısa bir el yazma metni konu alan bir çalışma yapmaya teşvik ederdi. Bu tutumunu, son zamanlara kadar da sürdürdü. Bir aralık kendisiyle bu konuda bir müzakerede bulunduğumuzu hatırlıyorum; el yazması odaklı bir tez çalışması isteğinin, öğrencilerin altından kalkamayacakları bir yüke dönüşebileceğini, altından kalkılamayan her yükün de öğrencinin alandan uzaklaşmasına sebebiyet vereceğini dile getirmiştım. Oysaki onun istediği tam da buydu; öğrencinin mevcut gerçekliği ile hazırlanan bir tezin öğrenciye hiçbir şey kazandırmayacağını, bilakis bir tezin öğrencinin kendi gerçekliği ile hesaplaşmasına vesile olması gerektiğini düşünüyordu. Dışarıdan bakıldığında acımasız gibi gelen bu tavrın, öğrenci odaklı olduğunu ve yüksek lisans ya da doktora sürecinde yaşanması muhtemel yoğun baskı ve strese bir ön hazırlık niteliği taşıdığını özellikle belirtmek gerekir. Bu sayede İslam Mezhepleri Tarihi alanına kazandırdığı çok sayıda öğrencisi oldu hocamızın.

Zor durumlar karşısında, metanetini bir an bile elden bırakmazdı hocamız. Bir sempozyum vesilesiyle birlikte gittiğimiz Kazakistan'dan geri dönüşte, içinde bulunduğumuz uçağın İstanbul semalarındaki yoğun yağış nedeniyle yaşadığı ağır türbülansa hepimiz kendimizden geçmişken, metanetini koruyabilen ve indiğimizde bizi teskin eden bir tek o olmuştu. Kafilenin neredeyse tamamı, İstanbul'dan Ankara'ya olan bağlantı uçuşuna asla binmeme yönünde bir tavır ortaya koymuşken, hepimizi buna ikna eden yine oydu. Uzaktan bakıldığında korkutan, ama yakından gözlemlendiğinde korkuyu korkuttuğu anlaşılan bir dinginlikti onun metaneti. Bunu da uzun yıllar boyunca memleketi olan Eldivan'da dokumuştum ilmek ilmek. İçinden geldiği dünya olan Eldivan'ı zamanla içine almıştı. Dağ ve ormanda gerçekleştirdiği ve zaman zaman bizleri de ortak kıldığı uzun yürüyüşlerin hepsi, aslında kendi içine yönelik birer keşif yolculuğuydu. Ramazan Ayı vesilesiyle yazdığı ve 08.08.2011 tarihli Akşam Gazetesi'nde yayımlanan "Doğanın Dip Seslerine

Hiç Kulak Verdiniz mi?" başlıklı yazısı bu yolculuğun belki de en güzel söze döküldüğü pasajlardan oluşmaktaydı. Hocamızın kendi anlam dünyasını şekillendiren dip dalganın mahiyetine de ayna tutan bu yazının bir kısmını burada paylaşmak, sanıyorum "ona kulak vermenin" en güzel vesilesi olacaktır:

Bilmem hiç, bilgisayardan, televizyon, radyodan, telefondan uzak, insan ayağı henüz basmamış topraklarda, hiç insan ciğerine bulaşmamış oksijeni ciğerlerinize doldurarak yürümeyi denediniz mi? Böylesi yerler de var mı, diye düşünmeyin. Güzel yurdumuzun kirlenmemiş yöreleri, henüz bizim tahminimizden daha fazla... Böylesi yerlerde insan, ilkönce ürperten bir yalnızlık duygusuna kapılır. Kendi sesinden medet umar, korkularını bastırmak için. Bir süre sonra, korkulacak tek varlığın "insan" olduğu gerçeği ile yüzleşir. Tabiat, yavaş yavaş içine çeker insanı... Kendiliğinden, uçup gelen bir tohumdan büyümüş bir çam ağacının gölgesi kucak açar insana... Üzerine oturduğu toprağın, insanın yaratılmış olduğu "toprak" olduğunu hissedersin... Doğanın dip seslerini işitmenin zamanı gelmiştir...

Daha önce hiç duymadığımız ezgiler dolar insanın ruhuna. Çam ağaçlarının tatlı tatlı esen rüzgarla buluşunca yaptıkları beste, ana sesini, ninniye çağrıştırır; insana derin bir huzur verir. Çekirgelerin ve cırcır böceklerinin alışkanlık yaptığı için pek işitilmeyen orkestralarının, dip sesleri perdelediği fark edilir. Birden, gözü açılır insanın, renk cümbüşünün içinde, "çoklukta birlik"i keşfeder. Aynı topraktan fıskıran binlerce, milyonlarca bitki, her birinin rengi, kokusu farklı; çiçekler, kelimenin tam anlamıyla muhteşem ve cazip. Bu tabloyu tamamlayan böcekler ve ren-garenk kelebekler... Bir an, "Göklerde ve yerde var olan her şeyin Allah'ı tespih ettiğini, yücelttiğini" (57/1) düşünmeden edemez insan.

Dip sesler Kur'an'ın insanı derinden sarsan ilahi mesajı ile bütünleşir: "Şüphesiz göklerde ve yerde Allah'ın varlığına ve kudretine işaret eden deliller vardır; fakat bu delilleri inananlar anlar. Sizin yaratılışınızda ve yeryüzüne yaydığı canlılarda da, Allah'ın varlığına ve kudretine işaret eden deliller vardır; fakat bunu anlayacak olanlar, varlığın özünü kavrayan kimselerdir. Gece ile gündüzün birbirini izlemesinde, Allah'ın gökten rızık sebebi olan yağmuru indirip, onunla ölü toprağı canlandırmasında ve rüzgarı estirmesinde, yine O'nun varlığına ve kudretine işaret eden deliller vardır; evet, bunları ancak aklını kullananlar anlar." (45/3-5).

Doğanın dip sesleri ve fark edilmeyi/görülme-yi bekleyen müstesna güzellikleri, kendini ancak aklını kullananlara, düşünenlere, bilgiye ve öğrenmeye açık olanlara açar. İnsanın farkındalık düzeyi arttıkça, "Kalpleri var, fakat anlamazlar; gözleri var, ama görmezler; kulakları var, fakat işitmezler" (7/179) ayetinin anlamı daha bir belirgin hale gelir. İnsan,

kendi tercihleri sebebiyle, kulağını işitmez, gözünü görmez hale getirebilir. Hele çelişkileri görememek, doğruya doğru diyememek, insanın başına gelebilecek en ciddi felaketlerden birisidir.

İnsan ayağı basmamış topraklarda, ağaçların özel olarak ürettiği taze oksijeni ciğerlerine doldurarak, sessizliğin sesini kirletmemek için parmak uçlarına basarak yürüyen insan, kendi varlığının farkına varabilir, evrenin Tanrı'nın muhteşem san'atı olduğunu görebilir; insan olmanın başlı başına bir değer olduğunu yeniden keşfedebilir. Bunun için, güneşle birlikte uyanan, dirilen doğanın dip seslerine kulak vermek gerekir: "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbirini izlemesinde, derin kavrayış sahipleri için alınacak dersler vardır. Onlar, ayakta dururken, otururken ve uyumak için uzandıklarında Allah'ı anar ve göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde uzun uzun düşünürler ve 'Ey Rabbimiz, Sen bunları anlamsız ve amaçsız yaratmadın! Sen Yücelikte sınırsızsın, bizi ateşin azabından koru' derler." (3/190-191).

Doğanın sesini duyabilmek, dilini anlayabilmek için, insanın "topraktan" yaratıldığı gerçeğini hatırlamakta fayda vardır. Toprağı saksıda görenler, insanın da bir parçası olduğu varoluşsal bütünlüğü kavrayamazlar. Toprağı tanımayan, insanı anlayamaz.

Hocamız tabiatı, Allah'ın yeryüzüne serpiştirdiği ayetlerini görebilme ve silesi olarak değerlendirirdi; lakin insan bunu görebilmek için nasıl bakması gerektiğini bilmek zorundaydı. Tabiata karşı dikkatli ve özenli olmalı, kendisini tabiatın bir parçası kılmalıydı. Hocamız, bunun emek ve sabır gerektirdiğinin farkındaydı, bu yüzden de asla hemen netice almaya çalışmazdı. Bu durum, onda aceleci ve sadece sonuç odaklı bir var olma/var etme kaygısından çok, süreci merkeze alan bir dinginlik hissini büyüttü. Bunu bize karşı tavır ve tutumlarında da dolaylı olarak hep gözlemledik. Bizleri birer ağaç gibi görür ve sürekli yaşatmaya çalışırdı; en çok üzüldüğü şey yaşama isteğini kaybetmiş ve kurumaya yüz tutmuş bir ağaçtı. Bu durumda bile umudunu hiç kaybetmez ve yaşatmak için elinden gelini esirgemezdi. Herkesin mutlaka ikinci, hatta üçüncü bir fırsatı hak ettiğine inanırdı. Birisine yönelik bir inanç duymuşsa, şartlar ve süreçler nasıl gelişirse gelişsin bunu uzun yıllar içinde taşırdı. Bunu en saf haliyle deneyimleyenlerden biri oldum. Lisansta öğrenci iken hocamıza "Özümün gürlmesi ile çakacak şimşeklerin aydınlığında göreceğim karanlığın hakikatini, hakikatın karanlığını" şeklinde başlayan bir mektup yazmıştım. Yazma gerekçem, onun derslerde bizlere "içinizde kendisi olmaya cesareti olan yok mu" veya "içinizde kafası basmaya niyeti olan yok mu" şeklinde yönelttiği sorulardı. Bunlar, onun açısından bizdeki potansiyeli ortaya çıkarmaya dönük ince ve bilinçli saptamalarıydı, ama biz öğrenciler için sinir uçlarımıza dokunan acımasız salvolardı. Ben altına herhangi bir

isim yazmadan bir mektupla bir cevap vermek istedim, böylelikle de neredeyse her ders ve biteviye sorduğu bu sorular karşılıksız kalmasın istedim. Hocamız, mektubu almış ve muhtemelen benim yazdığımı anlamıştı. Muhtemelen diyorum çünkü geçen zaman zarfında bundan ne ben söz ettim ne de o. Ta ki doçent olana kadar. Yirmi yıl boyunca muhafaza ettiği bu mektubu doçent olduktan sonra 2017 yazında bana verdi. Yaşadığım duygu biraz utanma, ama daha çok şaşkınlıktı. Ne diyeceğimi bilememiştim, esasen denebilecek pek bir şey de yoktu. Ama bu deneyim, bana onun gönül dünyasının ne kadar geniş olduğunu, bir kez girilmişse şayet orada yıllarca kalınabileceğini görebilme fırsatı sundu.

Hocamız sahip olduğu bilgiyi paylaşma konusunda asla ketum davranmaz, kimden gelirse gelsin konferans ve yazı taleplerini yanıtızsız bırakmazdı. Bitmek bilmeyen bir enerjiyle her talebe karşılık vermeye çalışırdı. Haftada birden fazla ve birbiri ardına ulanmış uçak yolculuklarıyla yurt içinde ve dışında konferanslara giderdi. Enerjisine ve heyecanına yetişemedik çoğu kez. Gerek uzun yıllar Türkiye'nin Sesi Radyosunda sürdürdüğü düzenli konuşmaları gerek yazılı ve görsel medyadaki yazıları ve konuşmaları gerekse konferanslar ve bilimsel toplantılar vesilesiyle ortaya koyduğu söylemler nedeniyle geniş bir hitap kitlesi oldu. Bu bakımdan tıpkı mezheplere dair yaklaşım biçiminde olduğu gibi bağlamlar üstüydü. Böylesi bir temsil, hayatı, içinde bulunduğu bağlama hapsedmiş ve tekil bir bağlamdan hayata bakma kolaylığını tercih etmiş kimseler için elbette yadırganacak, hatta belki eleştirilecek bir durumdu. Ama o, zor olanı gerçekleştirdi; farklı bağlamlara mensup çok sayıda kimsenin aklına ve vicdanına dokunabildi. Bu yüzden onun vefatıyla oluşan boşluk hissinin, yalnızca biz öğrencileriyle ve İslam Mezhepleri Tarihi alanındaki akademisyenlerle sınırlı olduğu düşünülmemelidir.

Hocamızın vefatı sonrası süreçte yaşadığımız, daha doğrusu yaşamak zorunda kaldığımız en üzücü hadise ise koronavirüs kaynaklı vefatı nedeniyle, altmış üç yıllık ömrünün üçte ikisinden fazlasını adadığı Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde bir veda töreni yapılamaması oldu. Oysa böylesi bir tören hem bir veda hem de bir vefa anlamına gelmekteydi ve fakültemiz tarihi boyunca çok sayıda hocamız bu şekilde ebedî aleme yolcu edilmişti. Maalesef böylesi bir tören kendisi için mümkün olmadı, olamadı. Ne diyelim, ruhu şad, mekanı cennet olsun. Başta kıymetli eşi ve hayat arkadaşı Nurten Onat Hanımefendi ile çok sevdiği çocukları Oğuz ve Yavuz Onat olmak üzere tüm yakınlarının, sevenlerinin ve bizlerin başı sağ olsun.

Allah bizim varlık sebebimiz, yine O'na döndürüleceğiz.